

lett félreismerhetetlenül a realista társadalmi regény, illetve a szociográfia feltáró eszközeinek igénybevételéről árullkodva. Olyan mondanivaló meglétéről tanúszkodva egyúttal, amire csupán a könyv becsukása után döbbenünk rá igazán. Mint ahogy arra is, hogy éppen ezáltal lett Gombrowicz összehasonlíthatatlanul egyéni hangú műve, furcsa cirkuszi mutatványa, mesterművé is. Éppen, mert amiről sokáig azt hisszük, nincs benne, kiderül, hogy mégis benne van. Ezért jó lecke ez a könyv azok számára, akik a rendhagyónak számító, „formabontó” alkotásokat szavakkal való üres játszadozásnak tartják csupán, de azok számára is, akik úgy vélik, lehetséges pusztán a szavakkal való bűvészkedéssel, valóságos ha úgy tetszik, „inkognitóba bújtatott” tudatossága miatt, amelyet éppen ezért, a látszólagos formátlansága, kapkodó „összehordottsága” mellett is benne rejlő célirányosság miatt, volt érdemes magyarul is megjelentetni, ha úgy tetszik, „inkognitóba bújtatott” tudatossága miatt, amelyet éppen a túlfokozott alkotói tudatosság, a szerző szüntelen „önmaga tudatában levése” és ebből eredő írói szerepjátszása álcáz, de fokoz is fel egyúttal. Számunkra már elsősorban formai jegyei révén konzerválva művészi-
leg azt a valóságdarabot, ami tárgyát képezi. Páratlanul mulattató eszközök segítségével szólva nagyon is komoly dolgokról.

„Piff-puff, vége lett. / Ki olvasta, nagy balek!” — zárja könyvét az író. Hogy még inkább úgy érezhessük: érdemes volt balekká válnunk.

VARGA Zoltán

SZELLEMMARCOK SÉTÁJA

Svetlana Velmar Janković: *Dorćol*, Nolit kiadás, Beograd, 1981.

Dorćol a régi Belgrád Duna felé ereszkedő városrésze. Neve török eredetű szó, négy utat, négy út kereszteződését jelenti. A XVIII. század végén és a XIX. elején nagyobb részét törökök, görögök, zsidók lakták a várfallal lezárt és városkapuval védett városrészt; lakói kereskedők, iparosok, utazók, katonák, urak és szolgák, a hatalom képviselői (török méltóságok) és a nép. Az első és a második szerb felkelés eseményei, a kivonuló és a bevonuló katonaságok rendezett vagy rendetlen sorai jellezték a történelem változékonyságát, a győzelem és a vereség bizonytalanságait. A XIX. század során aztán lassan eltűntek a múlt színhelyei, a régi épületek helyére újakat emeltek, a török kerteket és a szerb szőlősket utcák, házak sorai tüntették el, lassan elhallgult az idegen beszéd is, egyre hangosabb lett és végül el is uralkodott a nép nyelve. Ma a városrész utcanevei őrzik a régi — elsősorban XIX. századi — hősök, tudósok, felkelők, katonák, költők neveit, akik nagyobb részét meg is fordultak Belgrád e központi részében, éltek itt és nemcsak nevüket, életük

nyomait, szellemük gyümölcsét, gazdaságuk vagy hírük örökségét hagyományozták a később érkezőkre, akik — bár nem voltak túlságosan hagyománytisztelők — megőrizték a rég elporladt elődök nyomait, nemegyszer persze csak rejtett utcarészletekben, titokzatosan beárnyékolta kapualjakban, képzelt fényjelekben.

Svetlana Velmar Janković nem a régi Dorcolt eleveníti fel elbeszéléseiben, illetve nemcsak azt. Történelemlétkönyvekből, régi feljegyzésekből, jól vagy rosszul megírt életrajzokból, az egyre ritkább szájhagyományból *rekonstruálta* a városrész múltjának valamely mozzanatát, eseménysorát, fordulatóát, mégpedig — kivéve az első elbeszélést — mindig az utcanévet adó történelmi hős alakjának (szellemarcának) látványával. Ez utóbbiak szellemalakot öltve indulnak el a nevüket viselő utcákból egy-egy napi sétára, volt életük már rég elfelejtett, eltűnt helyszíneire emlékezve, vagy éppen azokra a napokra, eseményekre, amelyek életük sorsfordulói voltak, de egyben a történelem alakításába is beleszóltak, vagy éppen fordítva, a kiszámíthatatlan történelem idézte elő életük sorsfordulóját. Egykoron innen indultak, vagy ide tértek vissza ezek a hősök, ritkábban itt is állapodtak meg, de már a halálukban. Innen nem indulhattak tovább, vagy ha tovább is mentek, más helyszíneken nem igen hagytak nyomot maguk után.

Kik ezek a mai Dorcol utcáin, terein, a házfalakon vagy az árnyoldalakon láthatatlanul is feltűnő, múltat idéző hősök, Svetlana Velmar Janković elbeszéléseinek alakjai? Mind sorra történelmi hősök: az Obrenovićok, Jevrem és Jovan, a hatalmaskodó Miloš ellenfele és követője; Vasa Čarapić; a felvilágosító Dositej; a költő Jovan Jovanović Zmaj; Miša Anastasijević, a mai Bölcsészettudományi Kar épületét hagyományozó híres kereskedő és ikapitány; Filip Višnjić, a valk költő, Vuk Karadžić gyűjtéseinek legfontosabb adatközlője... De olyan történelmi hősök, akik egyben a közösségi képzeletvilágnak is hősei; legendák, népi történelemmagyarázatok, hiedelmek filkóiói, akiknek életútjához, cselekedeteihez odatapadt a képzelet, az álom, a nyelv termelte történet is, olyan kibogozhatatlan együttesét alkotva meg a valóságosnak és lehetségesnek, amely már önmagában felér egy-egy „irodalmi” produkcióval.

Svetlana Velmar Janković kiemeli a történelmi hősöket a múltból, a nyelv, a képzelet hozadékából; a nap egy-egy meghatározott órájában útnak indítja lebegő, áttetsző szellemarcukat valós életük, az eltűnt múlt felé, de elsősorban nem is azzal a szándékkal, hogy ily módon a múlt eseményeit, megtörténéseit idézze fel, inkább azért, hogy jelezze, a régi városok, a régi városrészek és házak, a kopott falak és divatját múlt ablakok megőriztek valamennyit régen elporladt tanúikból, lakóikból, építőikből. Akik egykoron itt éltek továbbra is jelen vannak, a kései utódok között sétálnak bár láthatatlanok; a történelemismeret, a tudatvilág rejtett vagy kevésbé rejtett rétegeiben a tanult történelem, az írott vagy a mondott történelem nem lineáris folyamatként, legritkábban mint ese-

ménysor rakódik le és marad meg, inkább képek formájában, képként ami csak ritkán, egyre ritkábban elevenedik fel. Svetlana Velmar Janković elbeszélései viszont éppen erre a felelevenítésre épülnek. A sokszor kollektív tudatképekké formálódó egyedi képeket hívják elő, nem a múltból, hanem a feledésre oly nagyon hajlamos jelenből. E feledés ellen lép fel a *Dorćol* elbeszéléseinek szerzője: számít arra a lehetőségre, hogy az olvasóban, valamilyen módon megmozdulnak az egyedi módon elraktározott tudatképek. Egy lehetséges világ bontakozik ki belőlük, amely mint aktuális szövegvilág tart fenn a múlt világával tényszerűen ellenőrizhető, de érzelmileg viszonylagos kapcsolatot.

Svetlana Velmar Janković nem emlegeti *nosztalgiával* a múltat, ahogyan szinte megszokássá vált a régi hősök, a múlt emlegetése, hiszen jól tudja, az ilyen nosztalgia könnyen csap át a múlt megszipítésére, nemegyszer tömjénezésére is. Szó sincs itt nosztalgiáról, bár a múlt eseményeinek és alakjainak felidézéséből nem hiányzik az eléggé hangsúlyos érzelmi (lírai?) kötődés. A nosztalgia helyett áll az érzelmi kötődés. Hősei egyetlen pillanatra sem felhívások vagy példaképek, egyetlen mozdulattal sem lépik át saját (történelmi) határaikat. Nem találkoznak össze a haláluk óta tartó időtlen jelenben, nem vetik szemére a már tőlük függetlenül múlt időnek sem a félreértést, sem az utólagos belemagyarázást, legkevésbé azt, hogy egyre kevesebb tér marad számukra ebben a másik időben. Rég elhagyták már ezt az árnyékvilágot, a maguk részéről nem is tartanak vele már kapcsolatot, csak árnyarcukat mutatják fel néha, nem egymásnak, hanem a kései világ rossz emlékezetének.

A mai szerb és horvát irodalmak fantasztikus prózának nevezett irányához tartoznak ezek az elbeszélések, azzal az eltéréssel, hogy itt a fantasztikumnak a történelem az előzménye, de a történelemnek sem a csak tényszerűen ellenőrizhető, hanem a közösségi képzeletben is felfügglemlent mozzanatai. Ezért dolgozhat Svetlana Velmar Janković kevesebb részletetiséssel, több valóságos forrásra való hivatkozással, mint a fantasztikus próza más képviselői; és éppen ezért kerülheti ki a fantasztikumnak sokszor csak látványra hajtó veszélyeit. Valójában „félúton”, a fantasztikus és a történelmi próza közötti úton jár, viszonylag biztonságosan, hiszen nem Dorćol történetét írja meg, nem is oldja fel ezt a történelmet a tiszta fikcióban, hanem egyfajta „szövegvalóságot” teremt, amely e köztes szituációban csak „beszédként”, de így teljes érvényűen funkcionál. Az utcaneveket adó hősöket sem idézi fel teljes valóságukban, hanem egyetlen, de következetesen kimunkált és követett írói eljárással (ölettel) a kollektív képzelet kialakította ködös, homályos világból a beszéd realizálásába állítja szellemarcukat, amint elvegyülve a mai sokaságban láthatatlanul és test nélkül vonulnak életük régi színterein; ettől az eljárástól lényegesen csak a Filip Višnjic utca című elbeszélés tér el, annyiban, hogy ez az egyetlen írása a kötetnek, amely az esszé, a költészet forrásáról és értelméről, nem utolsó sorban pedig hasznáról értekező esszé felé

fordítja a történetmondás irányát, de nem olyan mértékben, hogy közben eltüntetné vagy felszámolná az egész kötetet meghatározó elbeszélői eljárást és nézőpontot.

A nyugodt elbeszélői beszédmód, a pontosan kimunkált forma, a túlzott részletezés elkerülése és ezzel együtt az élet, a fények, az árnyak rezdüléseinek eléggé aprólékos megfigyelése, az elbeszélő rejtőzködése, a tárgyilagos látásra, láttatásra való törekvés emeli Iki Svetlana Velmar Janković elbeszéléskötetét az átlagból és állítja reális történelmi (kultur-történeti) magja jelezte eltérése ellenére is a hazai prózaírás fantasztoikus irányának élvonalába.

BÁNYAI János

S Z Í N H Á Z

BEMUTATÓ

AZ AKASZTOTT

Egy történet nyolc rajzkockán „elbeszélve”:

Az elsőn: balról egy emberalak kissé hajlott, fáradt testtartással, maga után húzva egy hurokra kötött kötelet, halad a rajzon látható fa felé.

A másodikon: már a fánál van, felállt a fa tövében levő nagyobb köre, a kötelet pedig átvette egy vastagabb ágon.

A harmadikon: emberünk a kötelet erősíti az ágra, alkalmassint észre sem veszi, hogy időközben egy kíváncsiskodó személyében nézője is akadt.

A negyedikon: már nem egy, hanem több szemlélője is van a kötélrögzítési jelenetnek.

Az ötödiken: emberünk, miután megfordul, meglepődve veszi tudomásul, hogy amíg ő a hurokra kötött kötéllal volt elfoglalva, a kíváncsiskodó szemlélők egész hada gyűlt össze mögötte.

A hatodikon: A hurok árván lóg az ágon, a tömeg előrehajolva figyel emberünket, aki — most már — meggondolhatta magát, mert kifelé siet a képből.

A hetedikon: A tömeg egy emberként iramodik a képről eltűnt, kiemelt férfi után.

És a nyolcadikon: emberünket felakasztották. Az imént még érdektelenül kíváncsiskodók viszont, mint akik jól végezték dolgukat — távoznak.

Eddig a történet, amely láttán elsősorban nem arra kell gondolni, hogy emberünk — nevezzük most már kegyeletből továbbra is így — miért akarta felakasztani, majd miért gondolta meg magát, hanem arra, hogy a tömeg miért nézte előbb tétlen kíváncsisággal az öngyilkosság előké-